

FRISKOLOR UTANFÖR TULLARNA

Mats Fält

www.timbro.se/innehall/isbn=9175668260&flik=4

AUGUSTI 2011

TIMBRO

TIMBRO [VÄLFÄRD & REFORM]

© Författaren och Timbro 2011

ISBN 91-7566-826-0

www.timbro.se

info@timbro.se

www.timbro.se/innehall/?isbn=9175668260&flik4

Innehåll

Bakgrund	5
Sammanfattning	9
Bollnäs – samexistens med ekonomisk baksmälla	11
Fagersta – pastorn i Nordkorea.....	17
Kalmar – pragmatism och regelfällor	22
Torsby – ”small is beautiful”	28
Älvkarleby – från krig till fred	33
Slutsatser och förslag	37
Lista över de intervjuade.....	40

Förord

Jag började första klass 1988. Samma år var det diskussioner i riksdagen mellan dåvarande skolminister Bengt Göransson (S) och riksdagsledamoten Ylva Annerstedt (FP) huruvida elever skulle få välja vilken kommunal skola de ville gå inom kommunen. För man fick ju inte välja överhuvudtaget, en elev blev tilldelad en skola och det var där man skulle gå.

1988 skulle ett barn gå i den skola som pekades ut. Det var inte alltid att den skolan var den bästa, eller mest lämpliga. Så var det till exempel för mig. Jag är uppvuxen i Söderhamn, vid vägen mot Bollnäs som beskrivs i den här rapporten. Bodde man där var man hänvisad till Rosenvallsskolan tre kilometer västerut. På sommaren hade det inte varit ett problem, då kan man enkelt cykla vägen. Men som bekant är sommarsäsongen kort. Med en mamma som arbetade i tätorten Söderhamn fem kilometer österut, och som saknade bil, gick det inte att få ihop pusslet med att lämna mig på fritids innan skolan, komma till jobbet i tid och sedan hämta mig innan fritids stängde på kvällen. Skoltider, öppettider på fritids, bussar och arbete inom offentlig sektor var inte anpassade till varandra överhuvudtaget. Trots att det som bekant inte än på några år skulle gå att välja en annan kommunal skola inom kommunen, eller en friskola, så övertygade min tuffa mor de kommunala tjänstemännen om att jag i stället skulle gå på Stentägtsskolan som var belägen bredvid hennes arbetsplats och dessutom alldeles bredvid min mormors lägenhet som jag kunde vara hos efter skolan. På så sätt lades livspusslet på ett ypperligt sätt.

Några år senare blev valet verklighet för många fler barn. Friskolereformen som genomfördes för snart tjugo år sedan hade som mål att öka mångfalden genom att stärka konkurrensen i skolväsendet. Sammantaget har reformerna på nittioalet lett till att fler elever och föräldrar i dag kan välja skola efter elevens behov och förutsättningar. Makten om att välja vilken skola som passade bäst, oavsett om det handlade om en geografisk princip, pedagogik eller något annat, går nu till de som faktiskt är mest lämpade att ta de besluten. I dag finns det också två friskolor i Söderhamn: Hamnaskolan och Söderhamns Friskola. De kommunala politikerna är inte odelat glada över utvecklingen. Skolorna har dock funnits så pass kort tid att det är svårt att göra någon större utvärdering kring hur samarbetet mellan de kommunala skolorna och friskolorna ser ut.

Sådana utvärderingar kan man dock göra på andra mindre orter. Den här rapporten tittar närmare på friskolornas betydelse runt om i landet, närmare bestämt i Bollnäs, Fagersta, Kalmar, Torsby och Älvkarleby. Många gånger diskuteras friskolor som ett storstadsfenomen, något som främst existerar inom tullarna. Den här rapporten visar vilken tillgång friskolorna är i olika städer. Friskolorna har till

exempel i många fall tvingat kommunerna att mer noggrant analysera och redovisa utbildningsverksamhetens ekonomi.

Rapporten är skriven av Mats Fält, som själv är uppvuxen i just Bollnäs. Mellan 1999-2009 var han kommunalråd med ansvar för skolan i Tyresö.

Stockholm augusti 2011

Eva Cooper

Ansvarig välfärdsfrågor på Timbro

Bakgrund

Friskolorna utanför tullarna – spelar de någon roll?

Friskoledebattens vågor går höga. En av Håkan Juholts många nya idéer är att åter igen ge sig på problematiken kring vinster som inte bara uppstår i skolor med hög kvalitet. Betygsinflation och segregering är problem som påstås ha ökat på grund av friskolereformen.

Även Miljöpartiet – ursprungligen en entusiastisk anhängare av alternativa skolor – har visat upp en allt mer kritisk attityd. Under senare år har det i ett antal kommuner varit svårt att skilja Miljöpartiets och Vänsterpartiets inställning till fristående skolor. Det är en allvarlig trend. Den hotar den frihet som är grunden för de fristående skolornas verksamhet och för deras möjlighet att bidra till hela utbildningssystemets utveckling.

Tanken med denna rapport var att undersöka hur stor betydelse friskolereformen haft utanför storstadsområdena. Alltför ofta fokuseras diskussionen om friskolorna och deras påverkan på den svenska skolan på de större koncernernas verksamhet i de tre storstadsområdena. Dessa skolor är förvisso både intressanta och relevanta men de utgör ändå bara en del av de många friskolor som finns i vårt land. Många av dessa lever i en verklighet som avviker radikalt från storstädernas – både ekonomiskt och geografiskt. Även dessa exempel förtjänar en plats i debatten. Regler och villkor får inte riktigt samma konsekvenser i Värmlands glesbygd eller i byar i Hälsingland som runt Stureplan.

Med utgångspunkt från fem exempel har jag försökt visa vilken roll friskolorna spelat i glesbygd och mindre städer. Denna betydelse kan handla om valfrihet, utbildningsresultat, föräldramakt, medarbetarinflytande och förändringar av sättet att driva undervisningen. Andra saker som jag också har försökt spegla är friskoleprojekten som en möjlig skola i demokrati, hur lokala makthavare agerat i de diskussioner som omgett etableringarna, hur man lokalt uppfattat regeringens agerande under senare år, om det finns idéer om önskvärda förändringar av gällande lagstiftning på området och om det finns inslag i denna lagstiftning som har speciella konsekvenser utanför storstadsområdena.

De kommuner jag valt är Kalmar, Älvkarleby, Bollnäs, Fagersta och Torsby. Det har givit en ganska bra spridning både socialt och geografiskt. Kalmar är lite extra intressant som den nye socialdemokratiska partiledarens hemmaplan. Staden har en gammal bildningstradition, med tanke på sin storlek en relativt låg andel elever i friskolor, betydande industrier och en fortfarande mycket starkt förankrad socialdemokrati. I Älvkarleby bröt sig för tio år sedan en grupp lärare i den kommunala skolan ut och startade eget. Kommunen var mycket vänsterdominerad och saknade tidigare exempel på fristående verksamhet. I dag är Älvboda friskola den största skolan i kommunen.

I Bollnäs har en oväntat stor andel av kommunens elever plötsligt kommit att gå i friskolor i både grund- och gymnasieskolan. Detta även här utan någon lokal tradition av fristående verksamhet och mot bakgrund av ett mycket oroligt politiskt läge. Fagersta har trots enträget motstånd från borgerlighetens mest älskade vänsterpartist till slut fått en friskola, startad av den lokala församlingen. Här verkar motsättningarna mellan kommun och friskola vara mycket tydliga. I Torsby har en byskola räddats trots kompakt motstånd från kommunens politiker. Här står just de små byskolornas framtid i fokus på ett annat sätt än i de andra kommunerna.

Genom att intervjua lokala företrädare för i första hand politik, förvaltning och friskolor har jag försökt beskriva en del av de senare årens skolhistoria och ta vara på de erfarenheter och lärdomar som kan ha en vidare relevans, inte minst för den i dag pågående debatten om resultat och styrning och fristående aktörers roll i den svenska skolan.

Sammanfattning

Hur ser det då ut i verkligheten? Pågår det ett lågnivåkrig mellan den kommunala skolan och dess friskolekonkurrenter? Knappast. Undantag finns – bland annat i Fagersta och i Kalmar län – men för det mesta fungerar samarbetet bra. Förvaltningarna försöker skapa goda relationer och detta uppskattas av de flesta friskolor. Samarbetet med både den administrativa och politiska ledningen är för det mesta gott. Däremot kunde samarbetet mellan de enskilda skolorna över huvudmannagränsen varit betydligt bättre – i allas intresse. Utbytet av erfarenheter och samordning av till exempel personalutbildning är begränsat. I praktiken är friskolorna inga fiender men de har inte heller fått rollen som kollegor som arbetar för samma mål – en bättre svensk skola.

Friskolorna har i många fall tvingat kommunerna att mer noggrant analysera och redovisa utbildningsverksamhetens ekonomi. Detta har bland annat blivit nödvändigt eftersom den kommunala budgeten är basen för de ersättningar som ska betalas ut till friskolorna. Kommunerna har också börjat se på skolan på ett annat sätt. Elevperspektivet har blivit mer centralt och arbetsgivarrollen mindre dominerande. Mer energi har lagts ned på att utveckla och marknadsföra verksamheten. En annan viktig uppgift har varit att fokusera mindre på problem och i stället skapa stolthet över den verksamhet som man arbetar i även i de kommunala skolorna. Den känslan infinner sig ofta lättare i en mindre verksamhet med kortare avstånd mellan ledning och anställda.

Även vänsterpolitiker ser ett värde i ökad konkurrens och nya idéer. I många fall vill man ogärna bli påmind om tidigare negativa ställningstaganden och i stället betona det goda samarbete som etablerats när den nya friskolan börjat sin verksamhet. Många vill reformera lagstiftningen men få vill avskaffa friskolorna. Däremot vill många socialdemokrater och vänsterpartister radikalt öka kommunernas möjligheter att påverka Skolverkets tillståndsgivning. En sådan förändring skulle ha kunnat omöjliggöra många av de etableringar som beskrivs i denna rapport.

Även på allianssidan finns det stor förståelse för de problem som man anser att nyetableringar av friskolor kan medföra, inte minst vad gäller kostnader för lokaler. Det gäller framför allt mindre byskolor. Även i det här fallet finns ett visst motstånd mot att redogöra för negativa ställningstaganden – som man upplever strider mot vad som i grunden är det egna partiets ideologi.

Många politiker i alla partier är kritiska till att friskolereformen kan användas som ett vapen för att rädda hotade byskolor, speciellt när andra mål som valfrihet och annorlunda pedagogik saknas i den lokala diskussionen. Samtidigt har få politiker konkreta förslag till hur man skulle kunna göra skillnad på olika motiv för att starta en friskola.

I dag är reglerna för hur skolverksamheten ska bedrivas rimligt detaljerade. Varken politiker, friskolor eller förvaltningar efterlyser några större förändringar av regelverket, varken skärpningar eller mindre detaljstyrning. Det är en allmän uppfattning att det är positivt att reglerna har blivit tydligare och lättare att tolka.

Samtidigt kritiserar företrädare för friskolorna reglerna för administrativ ersättning och fastställande av nivån på ersättningarna för de olika programmen i gymnasieskolan. Där anser man att de nya reglerna har missgynnat friskolorna och försvårat samarbetet med kommunerna. Vad gäller administrativ ersättning finns ett stöd för denna synpunkt även inom skolförvaltningarna.

Friskolorna spelar också en roll för den lokala demokratin. De kan engagera fler i diskussionen och ger utrymme för nya och annorlunda idéer. Skolledare, pedagoger och föräldrar har fått nya möjligheter att förverkliga drömmar eller att slå vakt om något som man upplever hotas av politiska beslut. Beroendet av den lokala politiken är inte längre lika stort. Friskolorna skapar ofta motsättningar men mobiliserar också energi och kreativitet på ett sätt som ofta imponerar. Skolan är en angelägenhet för väldigt många – det visar den intensiva lokala diskussionen om dess framtid.

Bollnäs – samexistens med ekonomisk baksmälla

Bollnäs kommun i Hälsingland, tio mil norr om länets residensstad Gävle, har drygt 26 000 invånare. Näringslivet domineras av offentlig service, inte minst vård och omsorg. Kommunen har klarat av den ekonomiska krisen relativt bra och har ökat sin folkmängd något under senare år. Skattesatsen var länge den lägsta i Norrland.

De successiva neddragningarna av det lokala sjukhuset har under ett antal år medfört dramatiska förändringar i det politiska livet. Traditionellt har Bollnäs varit en kommun styrd av Socialdemokraterna med ett mycket starkt centerparti i opposition. Detta mönster upphörde att gälla i början av 2000-talet. Ett lokalt sjukvårdsparti och Centerpartiet vann stora framgångar under striderna om sjukhusets framtid och Socialdemokraterna gick kraftigt tillbaka. En allianskoalition styrde med stöd av Sjukvårdspartiet från och med valet 2006. I slutet av mandatperioden ersattes den av en allians mellan socialdemokrater och centerpartister.

Efter valet 2010 styr Socialdemokraterna åter igen kommunen men denna gång med stöd av en uppgörelse om teknisk samverkan med Folkpartiet, Miljöpartiet, Sjukvårdspartiet och Vänsterpartiet. Numera är Centerpartiet, Folkpartiet och Moderaterna lika stora – eller snarare små. Det näst största partiet i kommunfullmäktige är i dag Bollnäspartiet – en samling av bland annat företrädare för det lokala näringslivet under ledning av den före valet av den egna kommunfullmäktigegruppen avsatte socialdemokratiske ordföranden i kommunstyrelsen.

Den politiska bakgrunden har satt sin prägel även på den utbildningspolitik som förts i kommunen. Både förvaltningen och ordföranden i utbildningsnämnden konstaterar att det varit svårt att driva en konsekvent linje. Politisk populism och intressen med bas i mindre delar av kommunen har haft stora möjligheter att driva, eller inte minst blockera, viktiga beslut. Det har komplicerat både utvecklingen av den lokala skolan och anpassningen till de nya aktörer som dykt upp under senare år.

I Bollnäs finns det sedan 1998 en religiöst präglad friskola, Edenskolan, med ungefär 30 elever. Den är konfessionell och står nära trosrörelsen. Man ägnar lite mer tid åt kristendomskunskap än andra skolor. Edenskolan älskas inte av kommunens politiker men upplevs inte heller som något större problem. Kopplingen till grupper med band till Livets Ord är kontroversiell men har inte skapat någon lokal dramatik. Skolans huvudman är Bollnäs Bibelcenter. Samarbetet med kommunen och förvaltningen fungerar bra och verksamheten verkar hålla en bra kvalitet.

Det första som allvarligt förändrade den kommunala dominansen inom både grund- och gymnasieskola var startandet av en fristående gymnasieskola, Helsingegymnasiet, i en del av de

lokaler som landstinget avvecklat i kommunen. Initiativtagare var ett antal lärare från Woxnadalens gymnasium, en relativt nystartad kommunal skola i grannkommunen Edsbyn. De ville driva en egen verksamhet och upplevde att det kommunala Torsbergsgymnasiets teknikprogram hade problem. De ville kunna genomföra sina idéer i snabbare takt än vad som var möjligt i det kommunala systemet. Verksamheten på Helsingegymnasiet är inriktad på detta program men var redan från början relativt bred genom olika varianter av detta. I höst startar man även samhälls- och naturvetarprogrammet. Helsingegymnasiet blev redan från första terminen mycket populär. Torsbergsgymnasiet avvecklade sitt eget teknikprogram i samband med att den startade sin verksamhet. I dag har Helsingegymnasiet nästan 200 elever, varav ungefär 25 procent kommer från andra kommuner än Bollnäs.

När kommunen skulle svara på Skolverkets remiss var allianspartierna positiva och vänsterpartierna emot. Den då alliansledda kommunen var mycket positiv till projektet och ett omfattande samarbete med den kommunala Torsbergsgymnasiets idrottsgymnasieverksamhet planerades. Detta samarbete kom senare att skrinläggas i samband med att kommunen fick en annan politisk ledning.

Helsingegymnasiet ansökte redan år 2009 om att få starta samhälls- och ekonomiprogrammet. Detta avvisades av både kommunen och Skolverket. Denna förändring genomförs nu i stället som en konsekvens av den nya programstrukturen på gymnasieskolan.

När skolan väl fick sitt tillstånd valde kommunen att driva en pragmatisk linje.

Utbildningsförvaltningen och den politiska ledningen har bra relationer till den nya skolan. Skolledningen bekräftar denna bild. Både de ekonomiska mellanhavandena och andra kontakter fungerar bra. Däremot förekommer mycket lite samarbete med kommunens egen gymnasieskola. Friskolan har tagit vissa initiativ men det har inte resulterat i något konkret. Alla berörda tolkar det närmast som en ganska naturlig konsekvens av att lärare och övriga anställda på Torsbergsgymnasiet fokuserat på att möta konsekvenserna av etableringen av den nya gymnasieskolan i grannkommunen och Helsingegymnasiet. Kraften har inte räckt till för att samtidigt utveckla bra relationer med den nya lokala konkurrenten.

Den allmänna uppfattningen är att nivån på verksamheten på alla tre gymnasieskolorna är bra. Samtidigt innebar naturligtvis uppdelningen av eleverna att den kommunala Torsbergsgymnasiet var tvungen att ställa om sig till att arbeta i en annan skala än när den en gång var en skola med mer än 1 000 elever. Trögheten i den kommunala omställningsprocessen, både politiskt och administrativt, har inneburit att detta tagit betydligt mer tid än det borde. Processen har börjat men den tar tid.

En av flera konsekvenser av trögheten i den kommunala förändringsprocessen var att högstadieskolan Gärdesskolan i centrala Bollnäs under många år fick vänta på en nödvändig

upprustning. När denna inte heller 2008 blev av valde den dåvarande rektorn för skolan att ansöka om att få starta en egen friskola i kommunen för samma årskurser. Även denna gång följdes Skolverkets bifall av en pragmatisk linje från kommunens sida. Lust & Lära fick också plats i det gamla sjukhusets lokaler, numera ägda av Bollnäs kommun. Efter en affärsmässig uppgörelse med det kommunala fastighetsbolaget rustades lokalerna upp i enlighet med skolans önskemål. Lust & Lära är numera kommunens överlägset modernaste utbildningsinstitution.

Många kommuninnevånare uppfattade det som konstigt att de elever som aldrig fick uppleva någon upprustning av Gärdesskolan plötsligt befann sig i kommunens modernaste skollokaler i fristående regi. Det faktum att friskolans grundare fick arbeta kvar som rektor på sin kommunala skola under processen sågs också som underligt. Den socialdemokratiska kommunledningen förstår reaktionen men ser hanteringen som logisk och rimlig. När friskolan väl var ett faktum var det viktigt att skapa bästa möjliga förutsättningar för de elever som skulle komma att gå där. Dessutom var det positivt och ekonomiskt klokt att de tidigare sjukhuslokalerna kunde komma till användning. Rektorn gjorde ett bra jobb, anpassade sitt arbete till den speciella situationen och var ledig på deltid för att förbereda starten av den nya skolan.

Lust & Lära fick väldigt många sökande och har i dag ungefär en tredjedel – knappt 300 – av ungdomarna i högstadieålder i Bollnäs centralort som elever. Det är en nivå som skolleningen tror kommer att gälla under överskådlig tid. Antalet är redan betydligt högre än i det tillstånd man ursprungligen fick från Skolverket – i det anges 240 elever som tak. När denna nivå överskreds hade kommunen inga invändningar. Rektor tolkar intresset som att eleverna i första hand väljer Lust & Lära – det ska inte tolkas som en stark markering mot den kommunala skolan.

Kritiken mot segregering bemöts av den nya skolan och oppositionen dels med argumentet att den inte är påfallande, dels med konstaterandet att det redan tidigare var en tydlig uppdelning. I de två kommunala högstadieskolorna i Bollnäs gick av tradition barnen från området utanför centralorten på Granbergsskolan, de flesta med invandrarbakgrund och övriga elever fanns på Gärdesskolan.

Den allmänna uppfattningen om kommunens skolor har varit att kvaliteten är bra och resultaten klart godkända. Bollnäs brukar ligga bra till i olika rankninglistor. De senaste siffrorna visar dock en klar sänkning av resultaten på högstadiet. I denna redovisning finns dock inte den tredjedel av eleverna som får sin undervisning på Lust & Lära med i underlaget.

Politiker och förvaltning ser inga större skillnader på den nya friskolans resultat och de som uppnås i kommunens egen verksamhet. Skolinspektionen var mycket positiv till Lust & Lära och förvånades av att man kommit så långt på så kort tid som fristående enhet. Samtidigt är det uppenbart att

föräldraengagemanget är större i friskolan. Antalet intresserade sökande till lärartjänsterna har varit mycket stort.

Lust & Lärans rektor beskriver möjligheten att få kortare beslutsvägar som ett av de viktigaste skälen till att han valde att lämna den kommunala verksamheten – tillsammans med frustrationen över Gärdesskolans dåliga lokaler. Han fick tidvis kritik som kommunal skolledare för att han genom att inte vara tillräckligt kritisk inte fick det stöd som andra skolor, vars ledning hade en annan attityd, fick del av. Nu kan han bland annat föra en betydligt mer aktiv personalpolitik. Många anställda saknade en vision och en mer långsiktig planering inom kommunen. Om diskussionerna om resultatenheter inom den kommunala skolan hade kommit i mål – och skolan rustats upp i rimlig tid – är det tveksamt om han och kollegorna hade varit motiverade att starta ett eget skolprojekt i fristående regi.

Innan ansökan om att starta friskola lämnades in fördes under år 2007 också en diskussion om att i stället starta en kommunal friskola. Politikerna godkände dock inte de intresserades förslag till hur det skulle fungera och därmed föll idén.

Även Lust & Lära uppfattar attityden från politiker och förvaltning som positiv. Bidragssystemet fungerar och är tydligt. Hyran ersätts med genomsnittskostnaden för kommunens elever i kommunala skolor. De administrativa kostnaderna ersätts ännu inte enligt den nya regeln om en schablon på 3 procent utan med faktisk kostnad i kommunens egen verksamhet. Kontakterna fungerar bra och problem löser man tillsammans. Trots den politiska ledningens och skolförvaltningens signaler är dock samarbetet med den kommunala grundskolan mycket begränsat. Samtidigt ses inte behovet som så stort eftersom friskolan i sig är så stor.

Hösten 2011 startar den av kommunen nedlagda byskolan Växsjö skola norr om Bollnäs igen som friskola, med ungefär 30 elever. Detta sker efter en lång och infekterad strid om inte bara denna byskolas framtid. Turerna har varit många om vilka småskolor som ska få vara kvar. Kommunens vid tiden för besluten större partier, Socialdemokraterna och Centerpartiet i majoritetskoalition, var för en nedläggning och motsatte sig även alternativet friskola, med ekonomiska motiv och av omsorg om tillgången till lärare. Något som blev ett särskilt politiskt problem för Centerpartiet, eftersom många väljare utgick från att partiet skulle stödja byskolorna – även bybor som aldrig själva skulle rösta på partiet.

Kampen för Växsjö skola har skapat ett enormt lokalt engagemang. Samtidigt har stämningen mellan beslutsfattare och föräldrar varit mycket dålig och knappast bidragit till någon ökad vilja till engagemang i lokalpolitiken. Kommunen har uppfattats som barnens och byns fiende. Till

bakgrunden hör också en gammal konflikt mellan byarna Röste och Växsjö, vars skolor varit hotade under en längre tid.

Förvaltningen konstaterar att det även kan finnas problem med den lilla skolan som inte handlar om ekonomin. Risken finns att man "älskar ihjäl" sin skola och att det för dem som bor på orten och som berörs blir väldigt svårt att välja ett annat alternativ. Föräldrarnas perspektiv kan komma före vad eleverna faktiskt önskar sig. Man konstaterar också att det blir väldigt svårt om skolförvaltningen på egen hand ska driva regionalpolitik.

För närvarande pågår en diskussion om framtiden för Nytorp naturbruksgymnasium i Arbrå norr om Bollnäs. Skolan övertogs år 2006 av kommunen från landstinget. Den har sedan länge drivits med stora underskott. Ett alternativ som kan bli verklighet är fortsatt verksamhet som friskola, ett projekt i vilket bland andra det lokala Centerpartiets gruppleddare och Peter Stormare engagerat sig. Tanken är att fokusera mer på företagande och besöksnäring – förutom att sanera ekonomin. För kommunens socialdemokratiska ledning skulle det vara en pragmatisk lösning på ett på sikt ohållbart ekonomiskt problem.

Det snabbt ökande inslaget av fristående verksamhet inom gymnasiet och grundskolan har skapat stora krav på omställning av både lokaler och verksamhet. Denna process har av skilda skäl gått för sakta. Bollnäs hade ingen vana vid att hantera liknande situationer. Både politiker och förvaltning konstaterar att friskolorna forcerat en process som redan innan de startades borde ha kommit betydligt längre. Bollnäs har ganska höga kostnader för sin skolverksamhet.

Den socialdemokratiska ordföranden i barn- och utbildningsnämnden förespråkar ökade möjligheter för en kommun att bromsa eller blockera en friskolas etablering. Ett eller två års karenstid skulle enligt honom vara rimligt. Nu uppstår onödiga kostnader eftersom tiden för anpassning blir alltför kort.

Han är också mycket kritisk till att lagen gör det möjligt att dels rädda skolor enbart för att en viss ort vill ha kvar sin skola, dels att det är möjligt att starta skolor på ideologisk eller religiös grund. I det senare fallet instämmer även Folkpartiets gruppleddare, liksom i behovet av större kommunalt inflytande över Skolverkets beslut. Allmänt sett ser hon positivt på friskolor och gick tidigare emot när Socialdemokraterna och Centerpartiet förordade avslag på ansökningar om starttillstånd. I fallet Lust & Lära handlade friskolestarten enligt nämndordföranden om missnöje med lokaler och en vilja att utveckla en pedagogisk idé. Han konstaterar att friskolorna varit en svår fråga som även tidvis splittrat Socialdemokraterna lokalt.

I Bollnäs fall skulle ökat kommunalt inflytande över beslutsprocessen ha kunnat innebära att ingen av kommunens tre nyare friskolor hade fått börja sin verksamhet.

Förvaltningen uppskattar de tydligare regler för bedömning av lärares behörighet som finns i den nya lagen. Även friskolornas företrädare uppskattar den större tydligheten och mer jämställda krav på kommunala och fristående skolor. Helsingegymnasiet ifrågasätter systemet för programpeng eftersom det riskerar att ge kommuner en möjlighet att på ett orättvist sätt pressa ned nivån på sina ersättningar till konkurrenterna. Att räkna på faktiskt budgetutfall, liksom tidigare, över flera år hade varit bättre.

Centerpartiets gruppleddare kritiserar att programpengen till naturbruksgymnasier inte tar hänsyn till vilken verksamhet som faktiskt bedrivs. Eftersom det kan variera väldigt mycket blir konsekvenserna olyckliga. Det borde dessutom vara möjligt att förkorta tiden för tillståndsprocessen.

Ingen av de intervjuade politikerna upplever att friskolorna ökat det demokratiska engagemanget i allmänhet. I någon mån kan de dock ha inspirerat andra privata initiativ. Invånarna har lärt sig att demokrati tar tid. I fallet Växjö skola överväger intrycket att striden mobiliserat mycket lokal energi men samtidigt har skapat stora motsättningar mellan kommunen och de engagerade. Frågan har tidvis dominerat allmänhetens frågestund i anslutning till kommunfullmäktiges sammanträden och krävt mycket tid av den ansvariga nämnden.

Ett annat exempel på ökat engagemang kopplat till fristående verksamhet är att det är elever från Lust & Lära som tagit initiativet till det nya ungdomsrådet i kommunen.

Fagersta – pastorn i Nordkorea

För många är Fagersta numera synonymt med Stig Henriksson (V) – kommunalrådet som lyckades bryta socialdemokratins nästan totala dominans över den västmanländska bruksorten med sina 12 300 invånare. Efter att först ha tagit över i allians med de borgerliga styr i dag Vänsterpartiet med stöd av 54 procent av rösterna i det senaste kommunalvalet. Attityden till övriga partier är relativt öppen men i praktiken behövs de inte längre som stöd för kommunledningen.

Oppositionen ser positivt på kommunens starke man men har synpunkter på de praktiska möjligheterna till påverkan. Inte sällan är de skriftliga underlagen kortfattade, vilket gör det svårt att agera aktivt och att utöva konstruktiv kritik. Det gör att de redan från början svaga oppositionspartierna får en ännu mer passiv roll. Allianspartierna har först under senare tid inlett ett mer organiserat samarbete på lokal nivå.

Stig Henriksson är en ofta uppskattad person även i borgerliga kretsar. Det beror – sedan det dramatiska maktövertagandet blivit historia – i dag mest på att han i många frågor drivit en mycket pragmatisk linje, i synnerhet med tanke på att han faktiskt är just vänsterpartist. Konkurrens råder till exempel inom hemtjänsten och skatten har sänkts vid ett flertal tillfällen.

Friskolefrågan har varit ett tydligt undantag från den pragmatiska linjen. Här har både Stig Henriksson och hans lokala partikamrater troget följt partiprogrammet. När den lokala församlingen, Västanfors i Västervåla församling, ansökte om att få starta friskola möttes man av ett mycket tydligt avslag från kommunens majoritets sida. Argumenten som användes var både ideologiska och praktiska. En friskola skulle ställa till problem för planeringen, riskera att leda till segregering och undergräva kommunens ekonomi. Allianspartierna röstade för bifall till församlingens ansökan. Samma procedur upprepades när kommunen överklagade Skolverkets positiva ställningstagande.

Den församling som lämnade in ansökan präglas av sin kyrkoherdes syn på vad en församling ska ägna sig åt. Numera ansvarar Henrik Rydberg för en skola, en förskola, ett vårdhem för missbrukare, en begravningsbyrå, ett konferenscenter och en tämligen omfattande restaurangverksamhet – förutom den mer klassiska församlingsverksamheten. Inte minst begravningsbyrån i församlingens regi har varit föremål för en omfattande diskussion, både i branschen och inom Svenska kyrkan. Den skola som församlingen ville starta skulle inte vara konfessionell, trots att kyrkan skulle vara huvudman. För församlingen är skolan ytterligare en väg att öka engagemanget i samhället utanför kyrkan.

Lindgårdsskolan blev efter att man fått sitt tillstånd från Skolverket år 2007 Fagerstas första friskola. Numera har man drygt 200 elever i klasserna F–9. På högstadiet finns 40 elever som beräknas bli fler höstterminen 2011. De flesta barnen kommer från olika delar av Fagersta men några också från grannkommunen Norberg. Skolan har gott rykte och når goda studieresultat. Man lagar sin egen mat och har nyligen byggt ut lokalerna. Pedagogiken bygger på små grupper med endast en lärare. Klassrummen är små vilket ger goda förutsättningar för det sättet att arbeta. På låg- och mellanstadiet arbetar man mycket med musik – på högstadiet är hållbar utveckling, teknik och naturvetenskap viktiga teman.

Skolan går inte med vinst och har drabbats av kommunala besparingar under senare år. Kyrkan har gett ett visst stöd till verksamheten. Lindgårdsskolan är alltså inte konfessionell men däremot ”öppen för kyrkans verksamhet”. Församlingen driver också en friskola i Västerås. Före år 2000 kunde inte Svenska kyrkans egna församlingar driva friskolor – det var däremot lättare för andra samfund.

Under hela den tid som skolan funnits har relationerna med Fagersta kommun varit ansträngda. Det Fagersta som många borgerliga betraktare snarare ser som en plats för i huvudsak positiv pragmatisk samverkan beskrivs av kyrkoherden som en lokal variant av Nordkorea. Konflikterna har varit många under åren. Ett av kommunens tidiga bud till församlingen var samarbete om start av fristående förskola mot löfte om att avstå från att ansöka om tillstånd för friskola. Otaliga infekterade diskussioner har förts om nivån på skolpengen, andra regler och lokalersättningen. Det senaste inslaget är en komplicerad fejd angående inskrivningen i och bidraget till fritidshemsverksamheten. Bidrag till skolskjuts ges inte men just detta har församlingen inte heller diskuterat med Fagersta kommun.

Kyrkoherden har inte sällan stridit med kommunalrådet i media. Från friskolans sida saknar man starka lokala media – man anser att kommunstyrelsens ordförande vinner på frånvaron av mer seriös journalistik. Samtidigt har kyrkan stöd i den lokala opinionen bland annat efter sina insatser i en lokal sjukhusstrid – i vilken de lokala politikerna hade svårt att agera lika tydligt på grund av sina kopplingar till partivännerna i landstinget. Lindgårdsskolan har fått stöd av den lokala alliansen men från skolans sida efterlyser man mer aktiva insatser.

Församlingen har flera gånger stämt kommunen för dess hantering av kontakterna med Lindgårdsskolan. I dag pågår sju juridiska processer där kommunen är motpart. Bland annat handlar tvisterna om huruvida skolpengen ska bygga på beräknad budget eller faktiskt ekonomiskt utfall för verksamhetsåret. Processerna påverkar naturligtvis möjligheterna att få till stånd ett konstruktivt samarbete även inom andra områden. Det faktum att processerna tar mycket lång tid medför att

varken skolan eller kommunen vet vad som gäller – ett problem som blir större för varje månad som går innan domstolen kan avge sin dom.

Kyrkoherden har noterat att kommunen varit mindre samarbetsvillig till exempel när verksamheten utökats och lokala fartbegränsningar – som är praxis vid alla skolor – diskuterats. Villkoren för skolans fastigheter har också varit ett tvisteämne – både före och efter en nyligen genomförd utbyggnad.

Den nya förvaltningschefen för skolan konstaterar att hon försökt inleda en mer positiv dialog med Lindgårdsskolan, vilket bland annat på grund av konflikten om fritidshemsverksamheten inte lyckats. Hennes bedömning är att motsättningarna mellan friskolan och kommunen aldrig varit större än under våren 2011. Målsättningen är även i Fagersta att alla elever ska behandlas lika oavsett huvudman – till exempel när det gäller fördelning av resurser för särskilda behov, vilket förvaltningen är noga med att framhålla. Hon anser att friskolans verksamhet håller god kvalitet. För vissa elever är det bra att kunna gå i en mindre skola.

I likhet med oppositionen tycker hon att det nuvarande regelverket för friskolor är bra och tydligt. Hon tycker däremot att uppdraget att räkna ut en korrekt skolpeng inte borde ligga på den berörda kommunen. I stället borde en central myndighet ha detta ansvar. Som systemet nu fungerar bygger man in ständiga konflikter och motsättningar mellan kommunerna och deras lokala konkurrenter. Om denna förändring genomfördes skulle förutsättningarna för ett konstruktivt samarbete i många kommuner bli betydligt bättre.

Förvaltningen anser inte att Lindgårdsskolan påverkat kommunens skolverksamhet i någon större utsträckning. Samarbetet har bland annat på grund av de många konflikterna varit mycket begränsat. Lindgårdsskolan köper bara vissa timmar i en gymnastikhall från kommunen. Samtidigt har etableringen satt fart på en intern diskussion om hur kommunens skolor ska kunna höja kvaliteten och inte minst marknadsföra sig som ett attraktivt alternativ. Det här är första gången det faktiskt finns ett alternativ på grundskolenivå. Oron för den nya etableringen var nog överdriven inom den kommunala skolan. När det gäller gymnasiet är det sedan länge normalt att elever söker sig till skolor i hela länet.

Det finns nog ett större föräldraengagemang i Lindgårdsskolan. Delvis beror det på att kommunens övriga skolor är relativt stora. Ett antal elever på högstadiet har kommit tillbaka till kommunen – i de fallen handlar det inte minst om viljan att ingå i en större elevgrupp.

Fagersta har haft medelmåttiga resultat i nationella jämförelser. Man ligger dock ofta något högre än de förväntade resultaten i Skolverkets SALSA-mätningar. Relativt många obehöriga i grundskolans avgångsklasser har drivit på ett lokalt förändringsarbete.

Kommunstyrelsens ordförande Stig Henrikssons egen bild av sitt agerande är att han självfallet vill ha ett bra samarbete även med kommunens friskola och att kommunen måste slå vakt om alla barns intressen, oavsett huvudman. Han instämmer i att konflikten med församlingen ibland skapar vågsvall men betonar att hans grundinställning som kommunstyrelsens ordförande är positiv. Han beklagar att diskussionen tidvis varit onyanserad.

Det är enligt Henriksson inget konstigt med att använda domstolarna för att reda ut konflikter om hur gällande regelverk ska tillämpas. Förvisso dyrt och tidskrävande, men inget underligt.

Stig Henriksson tycker att friskolan ska ses som en tillgång när den nu en gång fått starta. Det gäller bland annat i marknadsföringen av kommunen. Fagersta kommun har inte blockerat Lindgårdsskolans möjligheter att bygga ut både fritidsverksamhet och förskola inom samma ram. Man har också betalat för att förbättra möjligheterna att ta sig med buss till skolan.

En positiv effekt av etableringen är enligt kommunalrådet att den ökat pressen på den kommunala skolan att hålla ordning på ekonomin och att använda sina resurser effektivt – inte minst vad gäller lokaler. Det är också positivt att personalen tvingas ompröva sitt sätt att arbeta på grund av den nya konkurrensen. Samtidigt ger fler utförare ökade kostnader på marginalen för kommunen. Det nya läget har också tvingat den kommunala skolan att sälja sin egen verksamhet på ett annat sätt än tidigare.

Församlingen har lyckats engagera förvånansvärt många invånare – bland annat i skolfrågan. Det är i grunden positivt för kommunen. Församlingen har bland annat agerat mycket aktivt i en lokal sjukvårdsstrid. Engagemanget underlättas säkert av att dess geografiska utsträckning sammanfaller med kommunens.

När det gäller principfrågan är Stig Henriksson (V) en tydlig motståndare till friskolor. Skolan ger en unik möjlighet att samla alla elever i ett samhälle som håller på att glida isär. Ofta uppnår de som studerar på lokala skolor bättre resultat än de som väljer ett alternativ längre bort. Risken för segregering är ett stort problem. Stig Henriksson anser att Lindgårdsskolan är ett exempel på denna effekt. Kommunen borde få avgöra vilka skolor som ska finnas i Fagersta – inte Skolverket. Samtidigt anser han att något annat än vanlig kommunal skolverksamhet behövs. Han har dock inget eget förslag till hur förutsättningarna för detta alternativ skulle kunna se ut – om nuvarande möjlighet att starta friskolor skulle avskaffas.

Vad gäller regelverket i övrigt frågar sig Stig Henriksson varför inte faktisk moms kan utgöra grunden för ersättningen till friskolorna – i stället för en fastställd schablonsiffra. Han anser dessutom att det åter igen borde bli tillåtet för kommuner att göra ett så kallat skolpliktsavdrag på ersättningen till

friskolor. Det är tänkt att kompensera för att kommunen alltid i sista hand måste kunna erbjuda alla elever en skolplats. Det är enligt kommunalrådet lättare för friskolor att anpassa sin storlek till vad som är mest rationellt, ekonomiskt och organisatoriskt.

Friskolan och oppositionen är kritisk mot beskyllningarna om att Lindgårdsskolan medfört ökad segregering. Man hävdar att det redan funnits segregering i kommunen, bland annat finns de flesta invandrarelever i en enda av kommunens skolor, och att de elever som sökt sig till friskolan inte skiljer sig särskilt mycket från de kamrater som valt att fortsätta i de kommunala skolorna.

Det senaste beslut som fattats i friskolefrågor i Fagersta kommun handlade om en gymnasieskola som ville starta verksamhet i kommunen. I det fallet ställde sig samtliga partier enigt bakom att säga nej till att få ett lokalt alternativ på gymnasienivå. Den moderata gruppledaren försvarar ställningstagandet med oro för att huvudmännen bakom projektet inte skulle vara tillräckligt seriösa.

För övrigt har Moderaterna alltid varit positiva till Lindgårdsskolan och beklagar kommunens negativa inställning. Med en annan ton i diskussionen hade läget varit betydligt bättre. Samtidigt konstateras att det inte är så konstigt att det ibland uppstår konflikter mellan två så dominerande personer som kyrkoherden och kommunstyrelsens ordförande. Vad gäller regelverket så är det bra och positivt att Skolverket ingriper mot missbruk och felaktigheter.

Lindgårdsskolan har satt valfriheten i fokus och påverkat sättet att tänka i Fagersta. Moderaterna anser att det är tydligt att den kommunala skolan fått vässa sig efter det att det plötsligt dök upp en lokal konkurrent.

Kalmar – pragmatism och regelfällor

Kalmar är en medelstor stad med nästan 63 000 invånare. Många associerar nog staden mest till slottet, domkyrkan, historia och kultur. Det moderna Kalmar har samtidigt varit en betydande industristad som inte minst präglats av Volvo och chokladfabriken. Arbetarrörelsen har haft en stark ställning. Även i dag behåller både Socialdemokraterna och rörelsens andra delar sin framträdande position i kommunen och länet. I Kalmar styr man med stöd av Miljöpartiet och Vänsterpartiet. Med 43 procent har Socialdemokraterna 10 procent högre stöd lokalt än i valet till riksdagen. I Kalmar fungerar samarbetet mellan facket och partiet, rörelsen rekryterar duktigt folk och vinner val. Alliansen ligger lägre än vad som skulle kunna förväntas i en stad med Kalmars demografi.

Friskolor är inget nytt i Kalmar. Sedan länge finns en mindre waldorfskola med elever från förskoleklass till gymnasiets samhällsprogram och en montessoriskola med årskurserna F–5. De fungerar som klassiska friskolor – de är ganska små och drar till sig barn från grupper som av tradition attraheras av alternativa pedagogiska modeller. Under senare tid har Södra skolan, en skola med allmän inriktning startad hösten 2006, etablerats som grundskola och Calmare Internationella Skola (CIS) som en internationellt inriktad gymnasieskola, startad hösten 2000, båda ingående i samma lokala koncern. I dag har Södra skolan 270 elever i årskurserna 6–9. CIS har ett omfattande internationellt samarbete och satsar mycket på trivsel och mentorskap. Resultaten är jämförbara med de i stadens övriga gymnasieskolor. Elevantalet är ungefär 225.

På gymnasienivå finns också utöver de kommunala skolorna John Bauer, Kalmar Praktiska gymnasium, två naturbruksgymnasier, Ariadneskolans särskola på gymnasienivå och SYAB:s yrkesgymnasium i staden.

I såväl grundskolan som i gymnasiet är andelen elever i fristående skolor lägre än i många andra kommuner av liknande storlek. År 2011 går 8,5 procent av stadens grundskoleelever i fristående skolor. Kommunstyrelsens ordförande anser att det förklaras av goda akademiska resultat i de kommunala skolorna, höga siffror i trivselmätningar och omfattande satsningar på skolornas lokaler.

År 2010 rekommenderade barn- och utbildningsnämnden Skolverket att avslå ett antal ansökningar om nyetablering av fristående grundskolor i Kalmar. Om dessa skolor hade startat sin verksamhet enligt planerna skulle andelen friskoleelever ha kunnat nå upp till 40 procent. Ett av projekten var Tomas Erikssons, VD för CIS och Södra skolan, förslag att ta över den kommunala Kalmarsundsskolan och göra om den till den fristående Norra skolan. Alliansen stod bakom detta förslag.

Baggium har sedan tidigare ett vilande tillstånd för start av en skola med 100 elever i årskurserna 6–9 och Lära i Östergötland ett för en skola med 192 elever i samma årskullar.

Ett exempel på hur Kalmar hanterat balansen mellan kommunal och fristående drift är omvandlingen av Oxhagsskolan. Den drivs sedan hösten 2010 under namnet Karl Oskarskolan i fristående regi. Huvudman är ett företag som ägs av Bengt Eriksson som en gång grundade John Bauerkoncernens gymnasieskolor. Oxhagen är ett område i västra Kalmar där många av kommunens invandrarelever finns. Skolan hade länge haft svårt att dra till sig tillräckligt med sökande. Företaget bakom Karl Oskarskolorna hade tillstånd att starta skola även i Kalmar.

Kommunen tog kontakt och man kom överens om att överlåta Oxhagsskolan till företaget. Den nya huvudmannen tog inte över personalen. I samband med skolstarten i augusti 2010 kom elevantalet att ligga ännu lägre än tidigare. Förvaltningens bedömning är dock att det var en ganska normal utveckling. Många elever i de äldre årskurserna valde att redan nu gå vidare till högstadieskolor i stället för att bara gå något år i en skola med ny huvudman. Den tidvis infekterade debatt som förts i stadsdelen om den nya etableringen förklarar nog bara en mindre del av minskningen av elevantalet. Den nya huvudmannen deltog tillsammans med förvaltningen på ett antal informationsmöten. De i första hand yngre elever som valde att stanna verkar vara nöjda med sin situation.

Den socialdemokratiska kommunledningen driver när det gäller friskolor en pragmatisk politik. Attityden är i grunden positiv och man välkomnar samarbete och konkurrens. Man har inte överklagat Skolverkets beslut även om kommunens yttranden ibland varit kritiska. De tre senaste tillståndsansökningar som behandlats av kommunstyrelsen har fått stöd av kommunen. Inriktningen är att se alla elever som kommunens ansvar – oavsett huvudman.

Förvaltningens syn på läget speglar denna kommunala attityd. Samarbetet är bra och kontakterna många. Det handlar konkret bland annat om elevhälsan, samarbete om datasystem och gemensamma föreläsningar. I fallet elevhälsan samarbetar man praktiskt på ett sätt som knappast stämmer överens med gällande lag avseende kommunernas försäljning av tjänster. Friskolorna och kommunen driver också den nationella kultursatsningen "Skapande skola" tillsammans.

Skyttegravar saknas. Det praktiska samarbetet vad gäller utvecklingsfrågor är inte så omfattande men det beror inte på problem utan snarare på skolornas lokala prioriteringar. Friskolornas syn på hur det faktiskt fungerar är densamma. Samarbetet uppfattas som mycket bra och attityden som positiv. Ett visst missnöje har dock uttryckts med att friskolorna efter ett administrativt beslut försvunnit från en broschyr med allmän information om kommunen.

Etableringarna har stimulerat utvecklingen inom den kommunala skolan. Ett större fokus på marknadsföring och kvalitetsarbete än tidigare är två resultat. Det är viktigt att bli bättre och att uppfattas som en bra arbetsgivare. Duktiga lärare byter ofta anställning. Sedan läsåret 2008/2009 finns ett särskilt anslag för gemensam marknadsföring av den kommunala utbildningsverksamheten. Med fler framgångsrika fristående skolor skulle läget bli annorlunda – då skulle det snart handla om avveckling av kommunala enheter.

Vad gäller studieresultat så ligger Södra skolan bra till. Två kommunala grundskolor får dock ännu bättre resultat – vilket stämmer väl överens med Skolverkets SALSA-analyser. Kalmar brukar ligga högt i Lärarförbundets kommunrankning. Tidigare låg kommunen bland de 30 bästa – senast var placeringen 43. Kostnaderna för skolan ligger relativt lågt – en stor andel av resurserna går till undervisning och ganska lite till lokaler.

För de gamla gymnasieskolorna i centrala Kalmar blev omställningen lite av en chock. Man räknade med att Calmare Internationella Skola (CIS) inte alls skulle bli ett så attraktivt alternativ. När CIS första året fick nära 300 ansökningar blev det startskottet för en översyn av både arbetssätt och resultat. Numera är kommunala Stagneliuskolan åter igen den populäraste gymnasieskolan i Kalmar.

Ett antal frågor har resulterat i konflikter mellan CIS och kommunen. VD och grundaren för denna skola och Södra skolan, Tomas Eriksson, har ifrågasatt kommunens kalkyler och sätt att hantera de fristående konkurrenterna. Det senaste tvisteämnet är de nya reglerna för ersättning av administrationskostnader på grundskolan. Tidigare skulle summan motsvara kommunens kostnader för administration. Numera gäller i stället att ett schablonbelopp på tre procent ska läggas till skolpengen per elev. Innan den nya regeln kom hade kommunen och friskolorna efter en noggrann gemensam analys kommit överens om hur administrationskostnaden skulle räknas ut. Redan då låg kommunens administrativa kostnader relativt lågt. Den nya regeln innebär en påtaglig sänkning av skolpengen vilket inte minst Södra skolan haft svårt att acceptera. Förvaltningen instämmer i att den nya regeln får olyckliga konsekvenser. Den kommer i Kalmar att tillämpas med början under år 2012.

En annan mindre fråga har varit konsekvenserna av minskade tillägg för personalomkostnader för de anställda. Förvaltningen ville minska CIS:s ersättning under löpande verksamhetsår. Efter rätts utslag genomfördes förändringen men något senare.

Tomas Eriksson på CIS konstaterar att det gemensamma grundskolenätverket för diskussioner om elever med särskilda behov fungerar bra. På gymnasienivån är samarbetet mycket bra men inte lika intensivt och de fristående skolorna glöms ibland bort när möten som angår alla arrangeras. Han efterlyser tidigare besked om storleken på kommande års programpeng.

Eriksson uppfattar Kalmarsunds gymnasieförbund som en mer sluten organisation än kommunen. Det finns en tendens att gynna de kommunala gymnasieskolorna och att inte se alla elever som lika viktiga. Eriksson har varit engagerad i en strid om huruvida förbundets styrelsemöten ska vara offentliga eller inte. Nu är en kompromiss på gång som ska ta hänsyn till att vissa konkurrensfrågor enligt förbundet inte lämpar sig för offentlig behandling.

SYAB:s Transportgymnasium har sitt ursprung i en trafikskola baserad i Blekinge. Senare spreds verksamheten även till flera kommuner i Kalmar län. I dag driver man motsvarande gymnasieutbildning även i Karlshamn och Hultsfred. Planer på gymnasieverksamhet i Nybro kommun slutade strax innan verksamheten skulle inledas, med en dramatisk konflikt om vinstdelning och styrning, vilken ledde till att företaget drog sig ur projektet.

Etableringen i Kalmar höstterminen 2009, på den tidigare flygflottiljens område, har fungerat bra i nära samverkan med kommunen och Kalmarsunds gymnasieförbund, den organisation som är huvudman för de kommunala gymnasieskolorna i Kalmar, Borgholm, Mörbylånga och Torsås kommun. I dag har SYAB 65 elever. Liksom när det gäller kommunen har det praktiska samarbetet med gymnasieförbundet fungerat bra. Däremot har frågan om ersättningar för eleverna på fordonsprogrammet blivit ett allvarligt problem.

Enligt de tidigare reglerna skulle ersättningen för eleverna på ett visst gymnasieprogram baseras på budgetutfallet för motsvarande program bedrivet i kommunal regi – i samma kommun eller i en kommun med vilken Kalmarsunds gymnasieförbund har en överenskommelse om samverkan. Numera gäller i stället beräknad budget för programmet innevarande år – i Kalmar eller i samverkanskommunen.

Enligt SYAB:s ledning har Nybro och Oskarshamn, som har samverkansavtal med gymnasieförbundet, medvetet pressat ned kostnaderna radikalt för att minska utbetalningarna till de fristående skolorna i länet. Detta har enligt SYAB gjorts utan att skolan på ett rimligt sätt kunnat analysera kommunernas beräkningar. Minskningen för fordonsprogrammet uppgår till 40 procent, en förändring som alltså enligt de nya reglerna leder till omedelbara konsekvenser för skolans ekonomi. SYAB har överklagat Nybros beslut men kommunens hantering har godkänts i första instans. Ett tänkt samarbete med Lars Kaggs gymnasium i Kalmar anses ha stupat på motstånd från Nybro kommun.

Ett mer långsiktigt problem är frågan om momsersättning. Generellt gäller numera att en ersättning på sex procent ska ges utöver skolpengen till fristående skolor. Många kommuner, bland annat Uppsala, hävdar att detta i de flesta fall överkompenserar de fristående skolorna. För SYAB:s del uppstår en annan effekt. Eftersom verksamheten är väldigt kapitalintensiv, man måste ha tillgång till

fordon och utrustning för reparationer, blir momskostnaderna betydligt högre än i annan utbildningsverksamhet. SYAB har under den första tiden använt fordon som redan fanns inom huvudmannens verksamhet. När fordonsparken måste förnyas kommer man att med bred marginal spränga schablonggränsen på sex procent. I dag ser skolan ingen rimlig lösning på detta inom gällande regelverks ram.

SYAB är för övrigt i princip positivt till den nya lagstiftningen. Helst hade man sett en ännu tydligare central reglering av vilka villkor som bör gälla i relationerna mellan kommunerna och friskolorna.

Kalmarsunds gymnasieförbund leds av en styrelse där av tradition Centerpartiet i de mindre kommunerna varit den starkaste kraften. Efter valet 2010 har en socialdemokrat ordförandeposten även i gymnasieförbundet. Förbundet är ett av de äldsta i Sverige, grundat redan 1995. I Kalmar stad driver förbundet gymnasieskolorna Lars Kagg med ungefär 1 300 elever, Jenny Nyström med ungefär 800 och Stagneliuskolan med ungefär 1 000 elever.

Lernia har ett tillstånd men har inte startat någon verksamhet i Kalmar stad på grund av bristande elevintresse. I hela förbundet finns det åtta ansökningar om att få starta friskolor höstterminen 2012. Totalt är andelen elever i friskolor ungefär 20 procent.

Eleverna har rätt att söka fritt till alla skolor i förbundet och samverkande kommuner. De som har behov av det får inackorderingstillägg automatiskt. Gymnasieförbundet arrangerar en del utbildningar som även friskolornas lärare kan delta i och håller nära kontakt med övriga huvudmän. Ibland får förbundet rollen som medlare mellan den kommunala verksamheten och de fristående konkurrenterna. Den gemensamma organisationen för antagning av elever fungerar bra.

Resultaten i förbundets skolor är bra. Man ligger över riksnittet och har mycket nöjda elever.

Gymnasieförbundets ledning konstaterar att det är svårt att hinna med anpassningen till nya aktörer på den lokala gymnasimarknaden. Beskeden om vilka nya skolor som kan bli aktuella borde kunna komma tidigare än i dag. Styrelsen tar inte direkt politisk ställning till remisserna på ansökningar om tillstånd till Skolverket. Detta är ett sätt att hantera de politiska motsättningar som annars skulle kunna undergräva det långsiktiga samarbetet i förbundet. Däremot skickar man vidare förvaltningens konsekvensbeskrivning – som alltid bygger på att samtliga sökande skulle både starta sina skolor som planerat och också verkligen få det antal elever de önskat sig.

Förbundets tidigare ordförande, numera kommunalråd för centern i Kalmar, tycker att friskolorna varit bra dels för elever som passar bäst i mindre enheter, dels som ytterligare en part som kunnat bidra till att lösa problemet med tidvis mycket stora elevkullar. Han är positiv till att

naturbruksskolorna kunnat föras över till det lokala Hushållningssällskapet. Allmänt sett slår förbundet lite väl mycket vakt om de kommunala skolorna. Han anser för övrigt att den nya schablonen för ersättning av administrativa kostnader för friskolor är sämre än det tidigare systemet, som fungerade bra i Kalmar.

Kalmars politiker ansluter sig till dem som är ganska nöjda med nuvarande regelverk. Det ses som positivt att reglerna blivit tydligare och betydligt mer lika mellan kommunala och fristående skolor. Man anser inte att friskolorna medfört några större konsekvenser för hur demokratin fungerar i kommunen. De har inte skapat några större konflikter – varken lokalt eller i media. Majoriteten har genom sin pragmatiska attityd varken gett anledning eller möjlighet till oppositionen att driva frågan med någon större kraft. Det blir ofta mer en diskussion om formalia. Dessutom har Miljöpartiet, inte minst det tidigare kommunalrådet Jonas Lönn, inom ramen för majoriteten agerat mycket tydligt till stöd för stadens friskolor, vilket gett mycket lite utrymme till Vänsterpartiets principiella motstånd.

Föräldraengagemanget är större i friskolorna men även i stadens gamla gymnasieskolor finns traditionellt ett större engagemang än vad som är vanligt.

Socialdemokraterna vill att kommunerna ska få ökade möjligheter att påverka Skolverkets tillståndsbeslut men inte heller de vill införa något lokalt veto. Barn- och ungdomsnämndens ordförande efterlyser den av riksdagen begärda utredningen om det fria skolvalets effekter. Han vill ha en tydlig koppling mellan vinstuttag och kvalitet, en lag som reglerar tillståndens status i samband med försäljning av friskolor och en kommunal rätt till samråd med Skolinspektionen inför tillståndsbeslut.

Torsby – ”small is beautiful”

Torsby kommun har ungefär 12 400 invånare och ligger i norra Värmland. I väster gränsar kommunen till Norge. Avståndet från norr till söder är 16 mil – ytan motsvarar en fjärdedel av Värmlands län. Kommunen präglas av uppdelningen mellan centralorten Torsby i söder och de mindre samhällena i älvdalarna i norr. Inom politiken väger ofta bostadsort väl så tungt som partitillhörighet. Traditionellt dominerar Socialdemokraterna och samarbete över partigränserna är regel snarare än undantag. Sedan ett antal år styr Socialdemokraterna i minoritet – något som uppfattas som helt normalt i kommunen. Numera har man egen majoritet i nämnder och styrelser men inte i kommunfullmäktige. Övriga överraskningar undviks genom att Socialdemokraterna alltid strävar efter att ingå överenskommelser som har stöd av en majoritet innan en fråga kommer så långt.

Torsby har haft totalt tre friskolor. De två som kom först var Sörmark och Ambjörby. Det var i början av 2000-talet och var en reaktion på en rad försök att lägga ned mindre byskolor. Denna process har alltid varit svårhanterlig för kommunledningen. Ibland har förvaltningens planer ersatts av helt andra beslut när väl kommunfullmäktige fått ta slutgiltig ställning.

Sörmark och Ambjörbys friskolor hälsades inte med glädje av kommunledningen men man drev inte motståndet särskilt långt. Socialdemokraterna sa nej av både ideologiska och ekonomiska skäl. Moderaterna röstade för avslag av ekonomiska skäl. Övriga oppositionspartier var positiva. Resultatet blev att kommunen var emot öppnandet men intog sedan det väl blivit ett faktum en positiv attityd. Förhandlingar genomfördes om hyresavtal och inventarier och verksamhetens villkor i övrigt. Verksamheten inleddes i Sörmarks fall med 69 elever år 2001, i Ambjörbys fall med klart färre. Samarbetet med kommunen fungerade bra.

Grunden för engagemanget för de två friskolorna var mycket tydligt värnandet om den lokala skolan – inte ökad valfrihet eller en önskan om att förändra formerna för undervisningen. Vilket inte hindrar att de ökade möjligheterna till inflytande för både personal och föräldrar både uppskattades och utnyttjades.

Den stora striden har stått om Transtrands friskola i Likenä. Den inledde sin verksamhet hösten 2007 efter en lång och bitter strid med kommunens makthavare.

I ett ganska sent skede av diskussionen var tanken även från kommunens sida att Transtrandsskolan skulle bli större på grannskolornas bekostnad. Senare förändrades dock maktförhållandena och Transtrandsskolan skulle i stället avvecklas till förmån för skolorna i Syslebäck i norr och Stöllet i söder. Detta avgjordes på ett mycket dramatiskt sammanträde med kommunfullmäktige, där

åtskilliga av ledamöterna bröt med det egna partiets linje. Detta oväntade beslut skapade stor besvikelse i Likenäs. Känslan förstärktes av att skolan var väldigt aktiv, hade mycket uppskattad mat och faktiskt inte var särskilt liten.

En stor grupp invånare engagerade sig för att bevara Transtrandsskolan. När ansökan skickades in till Skolverket var Socialdemokraterna och Moderaterna eniga om att avvecklingen borde gälla och rekommenderade avslag. Redan i detta skede fanns det dock opposition mot det negativa ställningstagandet både inom (S) och (M). Bland andra Centerpartiet och Vänsterpartiet röstade för att kommunen i stället skulle vara positiv till ansökan.

Företrädare för både Centerpartiet och Vänsterpartiet ifrågasätter hela resonemanget bakom avvecklingen av byskolorna. De frågar sig om det verkligen stämmer att det ekonomiskt är klokt att lägga ned dem – om man ser frågan bredare än bara som en fråga om skolförvaltningens ekonomi. Dessutom konstaterar de att skolorna har enormt stor betydelse för byarnas möjligheter att överleva – vilket i sin tur har stor påverkan på både bygdens och kommunens framtida villkor. Vänsterpartiet har i Torsby både röstat emot förslagen om nedläggning av de kommunala byskolorna och senare agerat för att kommunen skulle ställa sig bakom ansökningarna om att få starta friskolor i de berörda byarna.

En faktor som komplicerade diskussionen om tillståndet till Transtrandsskolan var Ambjörby friskolas framtid. En del politiker såg fortsatt drift av Transtrandsskolan som ett akut hot mot den andra friskolan, bland andra Moderaternas gruppleddare. Ambjörby ligger någon mil längre söderut i samma älvdal. Andra menar att det inte var en relevant invändning eftersom eleverna av tradition inte reser på det sättet. Geografiskt borde det ha varit ett motargument men traditionerna talade emot det. Ambjörby friskola lades ned år 2009 på grund av alltför lågt antal barn. Någon form av samverkan med Transtrands friskola blev aldrig aktuell.

Kommunen överklagade tillståndet till Transtrands friskola i flera instanser men fick till slut se sig besegrad. I sista skedet avstod man från att överklaga igen. Moderaterna gick som partigrupp senare i processen över till anhängarna. Allianspartierna har sedan skolan börjat sin verksamhet som friskola genomgående agerat för att underlätta dess verksamhet.

Transtrandsskolan startade sitt liv som friskola i hård motvind. Först fick man börja sin verksamhet i en helt annan lokal utan några som helst bidrag från kommunen. Först efter tre veckor fick man tillgång till skolan. Då hade förvaltningen tömt den på alla inventarier – utan att diskutera andra möjliga lösningar med den nya huvudmannen. Den grupp som stod bakom projektet samlade in pengar och fick möbler och annat från företag och enskilda i närområdet. En stor utgift blev att

betala en kvarts miljon kronor för ett helt nytt kök för de till en början 54 eleverna. Det gamla skolköket hade just dömts ut av kommunens inspektörer.

Den ursprungliga hyresuppgörelsen med kommunen var beroende av ett särskilt hyresstöd som gick igenom i barn- och utbildningsnämnden med stöd av alla andra partier mot socialdemokratiskt motstånd. Detta extra hyresbidrag är viktigt för Transtrandsskolan men kanske helt avgörande för Sörmarks friskola. Det är tveksamt om Socialdemokraterna kommer att ta upp den frågan till ny diskussion. Ett byte på både ordförandeposten i nämnden och rektorsstolen i Transtrandsskolan under 2008 har underlättat kontakterna.

Företrädare för Transtrandsskolan påpekar att skolan har ett mycket ineffektivt värmesystem. Om det moderniserades skulle kostnaderna för fastigheten reduceras dramatiskt – vilket skulle ge helt andra förutsättningar för diskussionen med kommunen om hyresbidraget. Under de år då skolans framtid var ett ständigt diskussionsämne gjordes inga nya investeringar i skolan.

Till en början fanns en betydande misstänksamhet mot kommunen från Transtrandsskolans sida. Numera är relationerna mellan förvaltningen och skolan betydligt bättre. I samband med en nyligen genomförd skolavveckling erbjöds även den nya friskolan möjlighet att ta över möbler och annan utrustning som annars skulle slängas. Kommunen har öppnat en kommunal förskola i samma fastighet som Transtrandsskolan. Barnen får mat från friskolans kök. Man har kommit överens om ett nytt hyresavtal, vilket innebär att skolan bara betalar för de ytor som man faktiskt använder.

Kommunen betalar ersättning för skolskjuts för friskolornas elever, trots att detta inte är obligatoriskt. Utan detta stöd skulle det antagligen vara svårt att driva verksamheten vidare. Momsfrågan eller stöd till elever med särskilda behov har inte lett till några konflikter. Eftersom Torsby tillämpar en blandning av elevpeng och resurstilldelning efter behov till varje enhet är det svårare att hantera friskolor än i mer decentraliserade system.

Samarbetet mellan kommunala och fristående skolor är begränsat. Man löser dock problem tillsammans när det gäller lärartimmar i mindre ämnen eller behov av vissa specialsalar. Ibland glöms friskolorna bort när större arrangemang är aktuella.

Kommunens skolchef konstaterar att Torsby har mycket höga kostnader för skolskjutsar. Han uppskattar att de två friskolorna kostar en miljon kronor extra per år för kommunen. Det utgör ungefär 1 procent av den totala budgeten för utbildning. Betydande besparingar under senare år har påverkat alla skolors ekonomi. Elevantalet har fallit med 30 procent på tio år.

Han anser att det borde finnas större utrymme för intraprenadlösningar i grundskolan. Det är olyckligt att Skolverkets beslut verkar vara beroende av vilka tjänstemän som ansvarar för ett visst ärende. Det skapar osäkerhet och försvårar kommunernas planering.

Den socialdemokratiska kommunledningen är mycket kritisk till att friskolesystemet ska kunna användas för att rädda små skolor från nedläggning. Man menar att grunden bör vara alternativ pedagogik och ökad valfrihet. Även Moderaternas gruppleddare ansluter sig delvis till denna uppfattning men vill inte ändra lagstiftningen. Hon konstaterar att partiet var splittrat i Transtrandsfrågan och att det var svåra beslut att fatta – när ideologin stod mot den kommunala ekonomin. Partiet kände liksom Socialdemokraterna ansvar för helheten. Båda de numera största partierna noterar att vissa andra partier väldigt ofta röstar på det alternativ som är mest populärt. Likenäs var länge ett av Centerpartiets starkaste fästen i kommunen.

Kommunstyrelsens ordförande efterlyser en tydligare definition av de ”betydande svårigheter” för kommunen som enligt lagen kan utgöra ett argument för Skolverket att avvisa en skolas ansökan om tillstånd. Det borde tas större hänsyn till kommunernas samlade ekonomi. Friskolereformen får inte försvåra uppdraget att ge invånarna bra service med kvalitet.

Han konstaterar att en del av bakgrunden till de lokala skolstriderna är motsättningar som går tillbaka till kommunsammanslagningen 1974. Effekterna håller på att klinga av men det är ännu inte riktigt en avslutad process. Torsby kommun är en sammanslagning av tre tidigare kommuner. Striden mot kommunen har gett motståndarna en gemensam fiende och mobiliserat mycket energi och många kreativa invånare med entreprenöranda. Det är i grunden positivt men har i de här fallen blivit olyckligt för kommunen, inte minst för skolförvaltningens ekonomi. De räddade skolorna har krävt extra anslag som annars kunnat användas för att höja kvaliteten i samtliga skolor.

Den socialdemokratiske ordföranden i barn- och utbildningsnämnden vill begränsa friskolornas möjligheter att dela ut vinst till ägarna.

Har striden om Transtrandsskolan och stödet för de två andra friskolorna påverkat demokratin i Torsby kommun? De flesta är eniga om att engagemanget för byskolorna alltid funnits – oavsett friskolereformen. Tidigare har man visat samma engagemang för andra former av lokal service – kommunal eller privat. Samtidigt var naturligtvis engagemanget för Transtrandsskolan när det var som störst imponerande – och utan friskolereformen hade striden inte kunnat drivas vidare på det sättet. Detsamma gäller de andra skolorna – utan reformen hade deras styrelser inte funnits. De som numera arbetar för Sörmarks friskolas överlevnad – inte alldeles lätt med i dag 20 elever – lägger fortfarande ned mycket tid och energi på sina uppdrag.

En konsekvens av striden om Transtrandsskolan var att fler invånare engagerade sig partipolitiskt, åtminstone under den tid då frågan var som mest aktuell. Man ville driva frågan även genom den lokala representativa demokratis kanaler. Personal, elever och föräldrar lärde sig mycket om hur det demokratiska systemet fungerar. I fallet Transtrandsskolan spelade nog den tidigare kooperativa förskolan också en viktig roll för engagemanget för den hotade lokala skolans fortbestånd.

Eftersom de skolor som blivit friskolor är så små har deras påverkan på skolsystemet varit begränsad. Konkurrensen om elever är dessutom inte så stor eftersom skolorna ligger relativt långt ifrån varandra. Sörmark ligger bara någon mil norr om Torsby men har hittills haft mycket svårt att rekrytera andra elever än de som bor i trakten. De flesta som bor i närområdet väljer dock den lokala friskolan. Den lilla skolans fördelar för vissa elever har diskuterats seriöst och i positiv anda med förvaltningen men det har inte heller gett fler elever. Demografin bör ge ett ökat elevantal i skolan under de närmaste åren men det handlar då fortfarande bara om barn som bor i närheten. Allianspolitiker har diskuterat behovet av ett fristående alternativ i Torsby centralort, som då skulle kunna få mer funktionen av alternativ till andra skolor, men det har hittills inte blivit verklighet.

Den allmänna meningen är att friskolorna är bra och erbjuder en trygg skolmiljö. Några elever har bytt till Transtrandsskolan av just det skälet. Transtrandsskolan har satsat på små elevgrupper på bekostnad av övrig personal utöver lärare. Ordförande i styrelsen för Sörmarks friskola betonar betydelsen av att små barn inte ska tvingas resa längre sträckor för att gå i skolan. Sörmark har extremt liten frånvaro. Förvaltningen har bara haft vissa synpunkter på undervisningen i matematik och naturorienterande ämnen i skolan. Den kommunala skolan har också gott rykte. Torsby satsar i dag ungefär lika mycket på skolan som andra glesbygdskommuner.

Det är värt att komma ihåg att alternativet för de flesta elever som bor utanför centralorten Torsby inte är stora kommunala skolor utan lite större kommunala byskolor några mil längre bort från hemmet – även dessa med någon variant av B-form som bas för undervisningen. Friskolorna erbjuder närhet, korta beslutsvägar och trygghet. Problemet med alltför få kamrater i samma åldersgrupp kan uppstå även inom ramen för flera av de kommunala alternativ som skulle kunna bli aktuella.

Älvkarleby – från krig till fred

Älvkarleby är en liten kommun i norra Uppland – några kilometer öster om Gävle. Mest känd torde kommunen numera vara för den kinesiska fästningen Dragon's Gate vid motorvägen. Tidigare var vattenkraft den tydligaste symbolen. Älvkarleby har alltid varit starkt dominerat av Socialdemokraterna. Fortfarande i slutet av 1980-talet så hade Moderaterna svårt att få ihop en lista på kandidater till kommunfullmäktige. Utbildningstraditionen är inte så stark – det normala har varit att ta jobb på någon av de stora industrierna i området. Kommunen har ungefär 9 000 invånare varav många arbetar i Gävle. I dag är Älvkarleby en av de kommuner som har störst andel grundskoleelever i friskolor.

För tio år sedan ansökte Johan Sennerfeldt om att få starta en friskola i kommunen. Han hade tidigare arbetat som kommunal lärare i Älvkarleby under några år. Den senaste tiden var han och några andra lärare placerade som en egen liten enhet med yngre barn på en större skola för äldre elever. Där fick de i stor utsträckning sköta sig själva. Det var nog en av anledningarna till att friskola blev ett intressant alternativ. De korta beslutsvägarna och möjligheten att skapa en egen verksamhet lockade. Det kommunala systemet upplevdes som trögt och byråkratiskt. Ofta tvekade man alltför länge innan man tog tag i personalproblem. Kommunaliseringen av skolan var ett ytterligare argument. Frånvaron av valfrihet i kommunen såg Sennefeldt som en ytterligare utmaning. En diskussion om kommunal friskola slutade med att kommunen inte accepterade Sennerfeldts förslag till hur den skulle styras och fungera.

När ansökan kom år 2000 ställde det till en hel del oro i kommunen. Det var det första exemplet på alternativ drift som kommit upp på dagordningen. Kommunens socialdemokratiska majoritet rekommenderade Skolverket att avslå ansökan och drev frågan så långt som det över huvud taget var möjligt, i alla instanser. Redan efter det första beskedet från Skolverket var dock kommunstyrelsens dåvarande ordförande och en ytterligare politiker inom Socialdemokraterna redo att ge upp striden. Dels för att de hade en mer positiv inställning till friskolan, dels för att de uppfattade överklagandena som meningslösa. Den svaga borgerliga oppositionen ställde upp för skolan.

Skolans lokaler inrymdes vid starten i en fastighet i Skutskär som tidigare använts för äldrevård – numera ägd av en privatperson. Det var inte aktuellt att diskutera lokalfrågan med kommunen. Organisationsformen blev ekonomisk förening – på grund av de högre krav på kapitalinsats som gällde för aktiebolag vid tillfället.

Från dag ett fördes ett lågnivåkrig mellan skolan och kommunen. Samarbetet gick trögt och diskussionerna var många och inte alltid hjärtliga. Kommunen beslöt att tillämpa ett skolpliktsavdrag på 9 procent – antagligen det högsta som någonsin drabbat en fristående skola. Det har kostat miljoner för den nya friskolan. Senare sänktes siffran till 6 procent och till slut avskaffades avdraget helt. Skolpliktsavdrag har tidigare varit lagligt – motiverat med risken att behöva ta över elever från en friskola som inte kan drivas vidare – men har i de flesta fall handlat om någon procents avdrag på bidraget till respektive skola. Skolpliktsavdraget var under många år en av de viktigaste frågorna för oppositionen i Älvkarleby kommun.

Den nya skolan i centralorten Skutskär döptes till Älvboda friskola och har i dag 285 elever i klasserna F–9 med fritidshem – ungefär en tredjedel av kommunens elever i de åldrarna. Några elever kommer från grannkommunen Tierp. Tanken var från början att ha ungefär 120 elever. Högstadiet tillkom på begäran av intresserade föräldrar. Älvboda friskola är i dag den största skolan i Älvkarleby kommun. Rektorn ville egentligen tillämpa könskvotering vid första årets intagning men det medgav inte lagen och frågan har inte blivit aktuell igen.

Verksamheten är uppskattad, antalet underkända i olika ämnen lågt, elevtillströmningen god och föräldraengagemanget imponerande. Det fanns en önskan om förändring i kommunen och redan från början var intresset för den nya skolan väldigt stort. Grundarnas förhoppningar överskreds med bred marginal. De som anmält intresse kom dessutom till mycket stor del att verkligen sätta sina barn i den nya skolan. Rektor har en mycket stark ställning och sätter sin tydliga prägel på verksamheten. Det har inte varit några problem med att rekrytera personal. Skolan har en styrelse där anställda och föräldrar finns representerade. På det sättet undviks de slitningar som andra organisationsformer kan leda till – till exempel föräldrakooperativ. Sennerfeldt skulle gärna koppla en lärarutbildning till skolan. Det märks att nya lärare inte har samma känsla för friskoleprojektet som de som varit med från början. Plötsligt finns det också i personalgruppen lärare som bara jobbat på Älvboda friskola och aldrig på några kommunala skolor.

I dag är relationerna med kommunen betydligt bättre. Det dåvarande socialdemokratiska kommunalrådet är numera positivt till Älvbodaskolans verksamhet. Hans efterträdare är mer kritisk. De anser dock båda att kommunerna borde ha betydligt större möjligheter att påverka Skolverkets beslut om etableringstillstånd. I sista hand borde en kommun kunna blockera en nyetablering. De anser också att den första friskolelagen var ett hafsverk med många brister. Kommunstyrelsens nuvarande ordförande konstaterar att hon inte är emot friskolor men vill ha rättvisa villkor. Älvbodaskolans användning av en entreprenör som sköter matlagningen ger till exempel möjligheter till extrainkomster genom catering som inte en vanlig kommunal verksamhet har. Dessutom är

reglerna för hur mycket yta som bör ersättas från kommunens sida otydliga. Det moderata oppositionsrådet och representanter för det stora lokala partiet Kommunens väl tycker däremot att dagens regler är bra och tydliga.

Friskolans rektor uppskattar att den nya lagen tydligare markerar att både kommunala och fristående skolor i grunden ska ha samma villkor. Den är bättre än den gamla. Han anser att det är rimligt att friskolorna själva har ansvaret för lokalfrågan. Det är nyttigt att lösa saker på egen hand.

Förvaltningen ser inga större skillnader på kvaliteten i friskolan och motsvarande kommunala skolor. Älvbodaskolan har färre behöriga lärare och verkar ha relativt hög personalomsättning. Det senare hävdar dock friskolan inte är korrekt. Man har satsat bland annat på maten vilket har uppmärksammats. Konkurrenter råder för kommunens del både med Älvbodaskolan och ett antal uppskattade fristående skolor i Gävle, bland annat den Engelska skolan. Trycket är på grund av fler friskolor i närområdet i dag inte lika stort på Älvbodaskolan, som de första åren hade lång kö. Kommunens skolor arbetar mer på samma sätt som friskolan i dag, vilket stärkt dem i konkurrensen. Förvaltningen konstaterar att rektor Johan Sennerfeldt betyder väldigt mycket för hur Älvbodaskolan uppfattas och fungerar. Kommunens skolor har tvingats fokusera på hur man utvecklar och marknadsför sin verksamhet på ett annat sätt än tidigare.

Det är en i huvudsak positiv effekt. Fixeringen vid Älvbodaskolan har släppt – nu ligger fokus på att utveckla den egna verksamheten. Kommunen har alltför långsamt anpassat sin kostym till det nya läget, inte minst vad gäller lokaler. Om det senare råder stor enighet. Älvbodaskolan har skapat ett svårare läge för kommunens ekonomi men rätt hanterat hade konsekvenserna inte behövt bli så här stora.

Friskolans rektor bedömer att satsningen på maten i de kommunala skolorna och utbyggnaden av högstadiet troligen har påverkats av konkurrensen från hans verksamhet.

Liksom i många andra kommuner dyker frågan om segregering upp även i Älvkarleby. Det är uppenbart att många engagerade föräldrar, inte minst till en början, satte sina elever i den nya skolan. Friskolan hävdar bestämt att elevernas sammansättning inte avviker särskilt mycket från vad som gäller i kommunens övriga skolor – andelen från kommunens finaste område är dessutom liten. Även Älvboda friskola har, i likhet med många andra fristående skolor, dragit till sig ett antal elever med särskilda behov som söker en annorlunda lösning på sina problem.

Moderaternas gruppledare konstaterar att det knappast varit möjligt att driva en kommunal skola i de lokaler som Älvboda friskola nu har. Han bedömer också att verksamheten är bra men inte

överlägsen jämfört med kommunens övriga skolor. En fördel är att skolan kan driva en mer aktiv personalpolitik än vad som är vanligt inom den kommunala verksamheten.

Efter tio år råder fred mellan Älvboda friskola och de kommunala kollegorna. Samarbetet är begränsat men kontakterna med förvaltningen vänliga och korrekta. Kommunen säljer vissa tjänster till friskolan och ibland arrangeras föreläsningar som alla pedagoger kan delta i tillsammans.

Kommunen har även placerat ett antal elever med särskilda behov på friskolan. Kommunen betalar inte för busskort till friskolans elever. De eviga diskussionerna om skolpengens nivå och andra frågor har dock upphört. Politiskt är friskolan inte längre någon stor fråga. Den är en del av vardagen.

För demokratin innebar striden om Älvboda friskola en vitamininjektion i en kommun där ett parti av tradition stod för maktutövningen. Genom friskolereformens regelverk kunde inte kommunen lägga in sitt veto mot projektet. Det stora föräldraengagemanget för den nya skolan har överlevt striden och präglar tillsammans med rektorns engagerade ledarskap fortfarande skolans inre liv. Genom att skolan har en så stor andel av kommunens elever spelar den en viktig roll även för det sociala livet i kommunen.

Slutsatser och förslag

Friskolorna är en tillgång. Problemet är kunskapsbristerna i den svenska skolan. De beror inte på att fler än kommunerna numera kan driva svenska skolor. Det behövs däremot ett ännu tydligare fokus på kunskap och mer relevanta former för utvärdering. Vi måste ha jämförbara och trovärdiga nationella prov och en skolinspektion som verkligen lägger tonvikten på det som är viktigt.

Den nyligen införda nu gällande lagstiftningen har ännu inte satt sig. Prejudicerande domar saknas fortfarande – ibland mal juridikens kvarnar väldigt sakta – och skolan mår förvisso inte bra av ständiga lagändringar. Det finns trots det ett antal justeringar som bör övervägas seriöst redan nu.

En förändring som bör vara fullständigt utesluten är ett kommunalt veto mot nya friskolor. Det skulle effektivt döda många projekt. Älvkarleby skulle aldrig ha fått sin mycket uppskattade Älvbodaskolan. Invånarna i Likenäs hade inte kunnat rädda Transtrandsskolan. Fagersta skulle aldrig ha fått någon friskola. I Bollnäs hade gamla Växsjö skola inte kunnat öppna igen hösten 2011. Ibland vill kommunerna få mer tid på sig i svåra lägen vid etableringar – lokalsituationen i Bollnäs har varit ett verkligt problem – men ett veto skulle vara förödande.

Bidraget till administrativt stöd

Regeln som stadgar att stödet för friskolornas administration på grundskolenivå ska utgå i form av ett tillägg på tre procent slår snett. Det gamla kravet var ersättning motsvarande kommunernas kostnader. Nu sänks ersättningarna i många kommuner. Förändringen gjordes troligen av omsorg om skolor i motsträviga kommuner men resultatet har blivit en ny orättvisa. Den faktiska kostnaden är inte svårare att räkna ut i detta fall än när det gäller resten av skolpengen. Det har fungerat bra i Kalmar och Bollnäs – även andra kommuner borde klara uppgiften.

Programpengen på gymnasiet

Reglerna för programpeng för gymnasiet hotar rättstryggheten. Nybro och Håkan Juholts Oskarshamn har minskat ersättningen till vissa program radikalt med omedelbar verkan utan rimlig förklaring. I dag ska ersättningen baseras på årets budget. Tidigare gällde ett genomsnitt av de föregående tre årens faktiska kostnader. Det var ett betydligt rättvisare och rättssäkrare system.

Momskompensationen

Den omdiskuterade momskompensationen till friskolor på 6 procent kan ofta vara för hög. För fordonsutbildning som kräver omfattande investeringar blir den samtidigt alldeles för låg. Om skolor sköter saker som mat och städning internt eller köper tjänsten får de helt olika nivåer på momskostnaderna. Det bör övervägas att momsbelägga hela utbildningssektorn. Det skulle automatiskt skapa likvärdighet. Ett annat alternativ är ersättning för faktiska momskostnader. Om en korvkiosk klarar av att redovisa moms borde våra skolor också kunna lyckas med det.

Beräkningen av grundskolans skolpeng

Beräkningen av vad som är likvärdig ersättning borde ligga på nationell nivå. Dagens system bygger in onödigt stora motsättningar mellan kommunerna och de fristående konkurrenterna. Det är inte roligt att följa konflikterna i Fagersta och Kalmar län. Redan i dag kostar överklaganden och rättsprocesser både tid och pengar. En tredje part som med stöd av erfarenhet och expertkunskaper fattar beslut baserade på respektive kommuns budget skulle kunna bidra till ett bättre samarbetsklimat.

Denna centralisering kan uppfattas som ett stag mot det så kontroversiella återförstatligandet av skolan som sedan länge drivs som ett viktigt krav av utbildningsministern. Så ser jag det inte. Det finns inget logiskt samband mellan att skapa en liten professionell enhet för en viss kategori matematiska beräkningar och att gå vidare och förstatliga hela utbildningssystemet.

Jag tror att en sådan förändring påtagligt skulle kunna underlätta samarbetet på det lokala planet. I dagens system har vi byggt in ständiga motsättningar mellan just de ansvariga som borde ägna sin tid åt att utveckla skolan och bygga ut sitt lokala samarbete. Det vore betydligt bättre om de kunde ägna sin dyrbara tid åt just detta – och möjligen en gång om året åt att gemensamt konstatera att inte ens experterna på "Kalkylmyndigheten" i Piteå alltid är perfekta.

Regleringsstopp

I dag är reglerna för hur skolverksamheten ska bedrivas rimligt detaljerade. För mycket detaljstyrning – förutom tuff kvalitetskontroll – gagnar inga skolor. Då stryps utrymmet för nytänkande och kreativitet. Det är den kanske viktigaste slutsatsen efter mina besök i fem kommuners skolverklighet. Samtidigt kan konstateras att de uttalade kraven på mindre styrning från de friskolor jag fört samtal

med är få. Om det delvis är ett tecken på resignation eller snarare på att svensk byråkrati i de flesta fall står sig bra internationellt, är svårt att avgöra.

Lista över de intervjuade

Jag vill rikta ett varmt tack till alla förtroendevalda, tjänstemän, skolledare, andra pedagoger och övriga som ställt upp och offrat en del av sin dyrbara tid på detta projekt. Jag tar ensam ansvaret för den bild jag gett av läget i respektive kommun och för det sätt på vilket jag valt att redovisa kommentarer och konkreta förslag.

De som bidragit till underlaget för denna rapport är:

Bollnäs

Philippe Bendayan, rektor, Edenskolan

Ingrid Hammarberg (FP), gruppledare

Jan Lahenkorva (S), ordförande, barn- och utbildningsnämnden

Maj-Britt Karlsson, utvecklingschef, barn- och utbildningsförvaltningen

Inga Malm, förvaltningschef, barn- och utbildningsförvaltningen

Dennis Malmberg, rektor, Helsingegymnasiet

Anders Ringård, rektor, Friskolan Lust & Lära

Karin Ånöstam (C), gruppledare

Fagersta

Stig Henriksson (V), kommunstyrelsens ordförande

Henrik Rydberg, kyrkoherde, Västanfors Västervåla församling

Jan Johansson (M), gruppledare

Christina Kaloinen, förvaltningschef, utbildnings- och fritidsförvaltningen

Kalmar

Anders Andersson (C), oppositionsråd

Magnus Carlsson, SYAB Transportgymnasium

Tomas Eriksson, VD, Calmare Internationella Skola/Södra skolan

Sebastian Hallén (FP), politisk sekreterare, Kalmar läns landsting

Jonas Hellberg (S), ordförande, barn- och ungdomsnämnden

Åke J Liedstrand, administrativ chef, Kalmarsunds gymnasieförbund

Mats Linde, administrativ chef, barn- och ungdomsförvaltningen

Johan Persson (S), kommunstyrelsens ordförande

Caroline Röhl, rektor, SYAB Transportgymnasium

Ulf Wickbom, politisk chefredaktör, Tidningen Barometern

Torsby

Anna-Lena Carlsson (M), gruppleadare

Line Holt, styrelseordförande, Sörmarks friskola

Håkan Laack (S), kommunstyrelsens ordförande

Hans Lass (S), ordförande, barn- och utbildningsnämnden

Fredric Norlin, skolchef

Dag Nyström (C), ledamot, barn- och utbildningsnämnden

Marie Tillberg, styrelsen, Transtrandsskolan

Älvkarleby

Bengt Ahlqvist (KV), ledamot, kommunfullmäktige

Kenneth Holmström (M), gruppleadare

Gunnmarie Nordström, skolchef

Kristina Olausson-Söderhäll, lärare/styrelseordförande, Älvbodaskolan

Johan Sennerfeldt, rektor, Älvbodaskolan

Lars Skytt (S), f d kommunstyrelsens ordförande

Inga-Lill Tegelberg (S), kommunstyrelsens ordförande

Övriga:

Åsa Äng Eriksson, t f förvaltningschef, utbildningsförvaltningen, Söderhamns kommun

Mats Gerdau (M), riksdagsledamot

Gudrun Rendling, förbundsjurist, Friskolornas Riksförbund

Maria Stockhaus, ordförande, SKL:s utbildningsberedning

Mats Söderberg, Sektionen för lärande och arbetsliv, SKL

Carl-Gustaf Stawström, kanslichef, Friskolornas Riksförbund

Ulf Lindberg, näringspolitisk chef, Almega